

~~КС817~~

П 7 173934

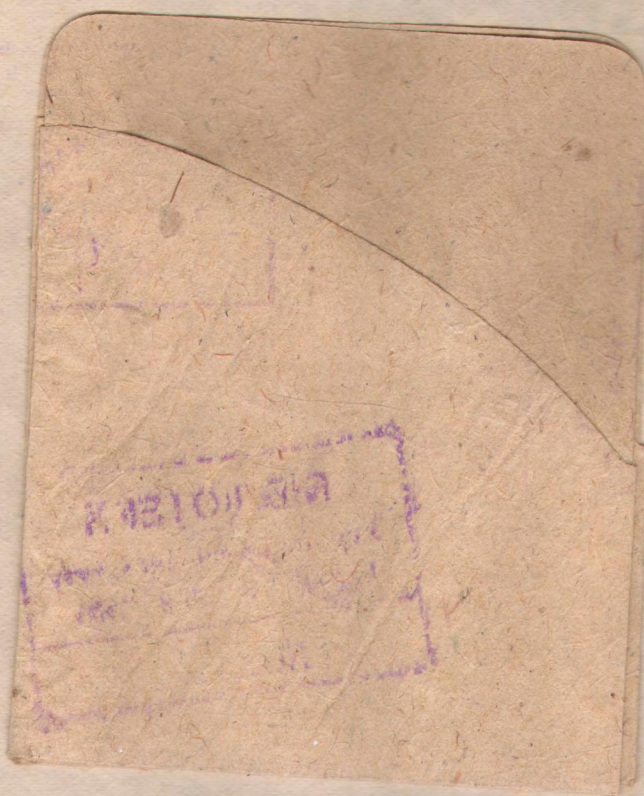
Червоный шлях

1938 №

V.N. Karazin Kharkiv National University

00721282 2

R5817

1933

Червоний

Ш Л Я Х

~~197~~

№ 3

1 9 3 3

ПРИИМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА на 1933 рік

НА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

„ЧЕРВОНІЙ ШЛЯХ“

РІК ВИДАННЯ ДЕСЯТИЙ

Журнал виходить за редакцією: **М. Ялового** (відповідальний редактор), **В. Кузьмича** (заст. відп. редактора) і членів редколегії **Дм. Гордієнка**, **О. Копиленка**, **М. Майського**, **В. Меллера** та **О. Слісаренка**

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

на 1 рік 18 крб.	на 6 міс. 9 крб.	на 3 міс. 4 крб. 50 к.
------------------	------------------	------------------------

Передплату приймають усі поштові філії, листоноші та агентства „Союздруку“.

Адреса редакції — Харків, вул. К. Лібкнехта, № 11, 2-й поверх, кімн. 13.

НА УВАГУ АВТОРІВ: редакція „Червоного Шляху“ залишає за собою право скорочувати статті й робити зміни редакційного характеру.

Вірші, не прийняті до друку, не зберігаються і з приводу них редакція не листується.

Рукописи мусять бути надруковані на машинці і на одній стороні аркуша.

Зміст журналу „Червоний Шлях“ № 4

(квітень 1933)

Іван Калаянник. Перша ніч. Поезія.

Леонід Чернов (Малошийченко). Автобіографія.

Леонід Чернов (Малошийченко). Зустрічі з читачами.

М. Йогансен. Пісня червоної кінноти. Поезія.

Ол. Сорока. Сашко батир. Поезія.

Петро Панч. Право на смерть. Роман.

М. Б. Шота Руст'авелі.

Шота Руст'авелі. „Левень у барсовій шкурі“. Поезія. З грузинської переклав Микола Бажан.

І. Кулик. Підсумки і перспективи. Стенограма доповіді і прикінцевого слова на четвертому пленумі Оргкомітету спілки Радянських письменників України.

Ч е р в о н и й Ш л я х

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА К.ДУ
Інв. № 20612

літературно-
художній
критичний
і громадсько-
політичний
ж у р н а л
10-й рік видання

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА К.ДУ
Інв. № 173934

д в о у
література
і мистецтво

№ 3
1 9 3 3

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського
Друку“, „Картковому репертуарі“ та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати

Техкер—Н. Василевський
Здано до складання 23-III-33 р.
Підписано до друку 11-V-33 р.
Формат паперу 72 × 108
Вага 1 м. ст. 50 кг.
Папер. арк. в 1 прим. 4³/₄
Друк. знак. в 1 папер. арк. 156.704
Замовлення 633
Головліт—920
Тираж 2.501

що в номері **3**

ВАДИМ СОБКО	5
Лють. Поезія	
САРА МЕЙ	9
Аврум Коваль. Оповідання.	
ПАВЛО УСЕНКО	22
З щоденника. Три поезії.	
ФЕДІР БУРЛАКА	24
Кар'єра агронома Кучерявого. Повість	
САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ	92
Боротьба за лірику. Поезії.	
П. ЛІСОВИЙ	95
Гаррі Сміт, або янків українських преріях. Повість. Закінчення	
М. ДОЛЕНГО	135
Рядки про діда. Поезія.	
ЗАЄЦЬ	136
Документ доби. Про Головків роман „Мати“. Стаття.	

в а д и м с о б и о

л ю т ь

I. сер...

Тмяно цвітуть вишневі сади.
Падає тепла тінь.
У широкому кріслі
застигло сидить
король королів —
Детердінг.

Дні течуть.
Невимовно байдужі вони.
Цвіт вишень
облітає додолу.
І тепло лягли пелюстки сивини
на королівську голову.

Піна блискучих
іскристих вин
холодом
в келех тече.
Тихо сховались
під сутінню вій
холодні провалля очей.

II. ява

Море голубить скелі.
Падають в хвилі дельфіни.
Море
як повний келех
у шматках блискучої піни.
Вітер
дзвенить над хмарами.
Вітер
гілля кучерявить.

Візерунчастим,
теплим маревом
розкинулись джунглі Яви.
Уночі,
коли спека тікає вгору
і чути кроки
спокійних годин,
виходить гуляти
над теплим морем
непомітний клерк
Детердінг.
Він лягає
на теплий, тривожний пісок.
В небі тане
Південний Хрест.
Очі дивляться вгору.
І тихий сон
серце у нього бере.
.. Море гойдає далекий атол..
.. Музика тиха води..
Понад берегом Яви
незграбне авто
проповзає
лишаючи дим.
Він довго чекав
білявий клерк,
що роки згубив
у полоні колоній.
Він бачив у вічі
злиднену смерть
вчився
серце стискати в долоні.
Але в ніч,
у розкішну тропічну ніч

над берегом Яви
 побачив авто.
І думає клерк:
 — Годі мені
мріяти в снах
 про далекий атол.

III. беру

— Даю Сітроена.
Беру Нітрат.
Вгору вибухи рук.
— Голубе.
 Ви боїтеся витрат
і хочете виграти гру.
Вирячені очі
 вп'ялися в екран.
На біржі йде велетенська гра.
І здійснюючись вгору,
щоб швидче сконати,
вперше з'явилися акції нафти.
Спокійно дивився
 на біг годин
білявий клерк
 Детердінг.
Але натовп схопив,
 закрутив,
 зім'яв
нове
 популярне ім'я.

IV. зеніт

Від бігуна
 до бігуна
все на моїй долоні.
Від бігуна
 до бігуна
тягнеться море колоній.
Голови
 нижче схилить королі.
Я
 Детердінг —
 король.
Ще заважає мені на землі
Стандарт Ойль.
Рік чи день,
та все одно,—
 скоро
він упаде
 мій коханий ворог.

Голови
 нижче хилить королі.
Я —
 король на землі.
Скелями в небо
 вп'явся Кавказ.

Там все моє.
Тече у Мосулі
Масна ріка.
І там все моє.
Голови
 нижче хилить королі.
Я —
 король на землі.

V. телеграма на столі

Кабінет.
Сховалася в темні рями
історія
 давніх століть.
Малесенька телеграма
на прозорому столі.
Блиски очей
 сконали.
Виглядає з них переляк.
І ходить по діагоналі
король
 усім короліям.
— Революція...
в Росії...
... Хаос і тьма...
... На краще...
... надій...
... нема...
... не...
... ма...
Та недурно—
 крізь роки Яви пройшов
сивий, спокійний вовк.
І підіймаються брови
на хмуре чоло
 як літак.
— В них багато
 зайвої крові.
Що ж!
 Хай так!—
Слова
 одне по одному,

здається, течуть сами:

— Росія

чия завгодно,
але Кавказ
мій.—

VI. у гори

Чорне море

гойдає десант.

Над Чорним морем

звисає гроза.

„Томмі“,

гармати

й чарівні гази

кинув король

у гори Кавказу.

Сер Детердінг!

у Чорному морі

не вимієш

крови з рук.

Ти вперше

програв

у розбуджених горах

прегарно розпочату гру.

Ти мріяв

гори взяти в полон.

Та мрія розтала

як відблиск ножа.

Приходить до тебе

красунь Тіг Джонс

і лице його корчить жак.

VII. готель клерідж

— Ви знаєте

зміст

останніх подій.

Нафта

не ваша.

Не в якому разі.

Приємно всміхається

сер Детердінг.

Приємно всміхається

Красін.

Захлинається сонцем

розкішний готель.

Сер Детердінг

лягає в фотель.

Мрії далеко;

там, на Кавказі.

Але перед ним

спокійний Красін.

А морем

пливе наливний пароплав

І прапор червоний

у зорях полоше.

У Красіна спокій

і вірний плян:

Радянська нафта

на лондонських площах.

Приємно всміхається Красін.

Покусує губи

сер Детердінг.

— Ви знаєте

зміст

останніх подій.

Нафта

не ваша

ні в якому разі.

VIII. чано

Вітер лягає на березі.

Піниться хвиля разком.

Єсть у південній Америці

маленька пустеля

Чако.

На піску

тільки ящірок блиск.

Вітер кактуси коливає.

Незаймані землі лягли

від Болівії

до Парагваю.

Сонце

спеку в пустелю стеле.

Мчить дорогою кінь.

Лапу кладе на пустелю

сивий вовк

сер Детердінг.

Дзвінка лунає

перший акорд.

Перший розкат гармат

у Чако.

І затаївшись

пустеля лежить.

Тільки вночі

блищать ножі.

Генерал заявив:

— Наш ворог
порушив святий закон.
Нашою буде скоро
розкішна пустеля Чако.
Від нашої відчизни
хочуть відняти шматок.

Все одно
назад його візьмемо.

Ми
або ніхто.

Уночі,
коли зорі на варту стають,

І вітер
тужливо пісні співає.

зійшлися
і стали як у бою

болівієць
і парагваєць.

Вітер летить
широкий, просторий.

Гарячий пісок пече.

Ї знаю:

ніколи не бачили зорі
такого
бою очей.

Очі в очі.

Напружені, гострі.

Тільки вогники в них

коливаються.

І не може зірватися постріл
з рушниці у парагвайця.

А коли розійшлися ранком,
забувши присягу й закон,
знову рвали

хмарну фіранку
постріли над Чако.

* * *

— Годі вмирати

в проклятих полях.

Чортова нафта

згубить.

Листопад, 1932.
Харків

* *

У Детердінга

у короля
помалу біліють губи.

IX. ми знаємо тебе

За далеким Баку
капітан Тіг Джонс

розстріляв
двадцять шість комісарів.

За далеким Баку
револьверний вогонь

і кулі
іскри кресали.

Над Баку,
що схилився над нафтовим морем.

і купає вулиці
в масній воді,

над Баку встає,
як сива потвора,

король королів
Детердінг.

Ми ще згадаємо за тебе,
Тіг Джонсе,

Наші рани болять.

Ти пригадаєш Баку і Ріон
і накази свого короля.

Ми продемо крізь кулі й вогонь
Не закриє гарматний дим.

Ми ще зуміємо знайти того,
Хто тобі наказав

— Иди. —

Ми вийдемо з Чако,
з Кавказьних гір,
з таєжних

страшних холодів.

Ми добре знаємо
своїх ворогів.

Ми знаємо тебе,
Детердінг.

с а р а м е й

новаль аврум

о п о в і д а н н я

Стара Голда зупинилася на хвилину і Йосьці здалося, ніби нудне монотонне капання припиняється і от-от вигляне сонце.

Але ж ні, вона невгомона — той Аврум, дався їй той Аврум:

— Старий „гой“, старий дурень! Всюди хоче бути першим, щоб його першого земля проковтнула!

Йосьці здалося, що це капання пробиває йому груди й починає тихо, але настирливо свердлити серце, так тихо і настирливо тихо... І раптом йому здалося, що воно пробило дірку, — він несамовито скрикує і вибігає з кімнати, чуючи за собою злий викрик:

— Нішігінер!

Йоська ненавидить Гольду — стара відьма.

Вона з більшою охотою годує його стусанами, аніж обідами.

Вона б вигнала його з хати, якби дізналася, що він піонер, хоч і тітка...

— Стара відьма!

* * *

Йоська побіг до Аврума. Мабуть, старий у кузні.

Йоська уявляє собі його добрі, трохи примружені, очі й бороду трохи сірувату.

— Закоптіла, — каже старий.

Аврум завжди дає йому тримати залізо і так уміло й сильно вдаряє по ньому молотом. Золотисті іскри, згасаючи, розлітаються в напівтемній кузні...

Сильний Аврум, дарма, що старий. Аврума поважає все містечко, крім Голди, та не тільки Голди. Хуна кравець частенько лає його — так той завжди п'яний.

Аврум любить розказувати про старі часи, а особливо про погроми. Йосьчині батьки теж загинули від погромів.

— Євреї були нещасні, говорив Аврум, бо сиділи і плакали і молилися, бо не хотіли боротися — вони чекали на Месію...

Та й хто вірив у нього. Старий Борух Фельдман не потрібував Месії — у нього була фабрика і дві власні крамниці.

До нього на „шабес“ приходив урядник і їв смачну фаршировану рибу. (Йоська облизується — фаршировану рибу він теж любить, тільки не часто їсть), він приятелював з суддею, а бідний єврей тільки плакав і молився й чекав...

І старий Аврум раптом починає сильніше бити молотом. Знає Йоська: на очах у нього тоді блищать сльози.

* * *

Аврум усе знає. Аврум хоче лише щастя для євреїв, не тільки для євреїв, для всіх, хто працює, для всіх.

— Нащо здалися євреям ці мізерні халупки, це містечко? Хіба не краще буде в комуні.

— Колись мріяли євреї про рідну мову, що її не будуть цуратися, про вільну працю — все це є там, під тим сліпучим сонцем кримським біля моря...

Море... серце Аврумове стискав старий біль, десь за морем його донечка, десь...

Але Аврум сильний, Аврум не буде плакати.

Аврума поважають, особливо молодь.

„Старий комсомолец“, каже з хитрими примруженими очима Хуна-кравець. Тільки Хуна завжди п'яний...

Старі євреї не згоджуються з Аврумом:

— Комуна? Нащо та комуна здалась? — Це хочуть вони йти до Криму, їм і тут не погано. Тут батьки жили й померли, тут і вони житимуть, бо хто їм дасть заробітків.

В Криму добре, розповідає Аврум — землю дадуть, худобу, так... А хіба хто з них працював на полі? Євреї ніколи цього не робили, а коли йому дуже хочеться, хай сам іде.

В містечку гамір...

А Голда... О, Голда дуже спритна, вона ненавидить Аврума. Він завжди одбивав її пацієнтів... Була вона за акушерку і через нього нема в неї життя. Треба якійсь молодій родити — Аврум там і умовляє і таки наполяга, щоб везли до лікарні, і таки везуть...

І Голда ненавидить, щиро ненавидить і язичок у неї гостренький.

— Аврум умовляє євреїв влаштувати комуно... Звичайно, бо він має з цього... Кожен шукає своєї користи, може він продав їх і гроші матиме.

Старі євреї погоджуються з Голдою, хоч і знають хто вона така.

Але з ким не погодяться старі євреї, коли справа торкається нового життя.

Та Аврум упертий... Аврум сильний... Аврум коваль...

— Хто не хоче йти, не треба, а він — піде.

Молодь уся за ним. Містечко гомонить.

* * *

І пішов. Не тільки пішов, інших примусив, молодь уся за ним, а інші, подумавши, теж посунули. І серед них перша була Голда.

Це пригадує Йоська тепер, пригадує, як галасливою юрбою сідали на пароплав, як дивувалися пасажири і заздрили:

— Крим? Крим — це чудесно.

Два роки минуло — їхня комуна має вже школу — це перше, що збудували. Школа — через неї скільки кричав Аврум на зборах, вимагав грошей, бо комунари знають, куди гроші дівати. Вони нічого не мають проти школи, тільки відкладали будування її на непевний термін.

— Дітям зараз краще худобу пасти.

Та Аврума цим не зіб'єш:

— Хай пасе і хай вчиться, хіба пастух не може бути вченим?

Для Аврума тут нічого незрозумілого нема і для Йоськи також.

Йоська гордовитий, він теж допомагав Аврумові з іншими піонерами.

Школи може ще й не було б, коли б не Аврум.

Старий Аврум — хороший...

От як би їм ще трактора придбати. Коля певно навчив би його керувати ним, а то коней не стає.

Думають про це комунари, багато думають, а особливо Аврум думає.

Аврум завжди думає про комуну.

* * *

Звідки Бетя знає ці пісні. Їхні тужливі напівдикі мелодії зворушують Йоську, він завжди прислухається на полі до її співів, і сьогодні теж, сьогодні вони разом з товаришем Льовою (їхній вчитель) працюють у полі. Сьогодні політехнічна практика. Він любить Бетіні співи, але старий Аврум не любить їх — він не любить плачу, а Бетя плаче, коли співає їх, та й сама пісня без плачу викликає сльози:

„Море глибоке, туди далеко...”

— Так, це справді туди далеко, ой далеко, та що?

Йоська раптом схоплюється:

— А великі пароплави, а потяг! Що для них віддалення?

Ні, Бетіна пісня стара, тоді мабуть не було великих пароплавів. Ні, Йоська не буде моряком, хоч і любить він з Аврумом їздити по рибу.

Йоська буде ковалем, так само, як Аврум.

Аврум сильний, дарма, що старий.

Йоська теж хоче бути сильний.

Аврум каже, що тільки сильні люди переможці, тільки сильні люди змінюють світ — він також буде переможцем.

Йоська хоче бути поетом. Він зможе бути, товариш Льова сказав, треба тільки працювати, вчитись, багато читати і він буде.

Тоді він писатиме вірші про...—думки Йосьчини біжать за хвилями. Сонце сліпуче, від блиску соняшного, море ще глибше, ще сильніше...

Море дуже сильне.

* * *

Мабуть подобався Беті стрункий, смаглявий червонофлотець Коля... Старий Аврум часто з хитруватою посмішкою дивиться на нього.

— Чудесний хлопець, сильний, з нього може вийти справжній коваль.

Аврум найбільше поважає ковалів, не тому, що він коваль — зовсім ні, а тому, що коваль сильний.

Коли він б'є важким молотом — йому здається, що стогне земля і сміються гори... Та чого не може здаватися старому.

А Коля... Коля сильний, як вдарить по ковадлу, воно стогне. Він і тракторист непоганий.

Трактор — це Аврумова мрія, комуні потрібний трактор.

Мабуть таки прилав до серця Беті Коля... Щож, то не погане. Тільки не бачить в ній веселої посмішки, ні блиску в очах і дивується про себе:

— Дивні вони... То ж ми сумували завжди, бо ніколи не любилися.

Він пригадує свій шлюб: щось стискає йому серце. Жінку він ніколи не любив, але поважав, у євреїв належало поважати жінку. А от донечку... Знов щось стиснуло Аврумові серце... Ні, він не дозволив би, щоб у його донечки були сумні очі, хай би любилися радісно, весело, а в „татуня“ сміялося б серце.

* * *

Знав Аврум, чого вона смутна, чув, як плакала Бетя.

— Не хоче?—питав Коля.—Не хоче, хіба це мати. З ким ти маєш жити, з нею, чи з мною? З ким? Скажи?..

Бетя плакала.

— Ти безсила?—Раптом скрикнув Коля.—Ти мабуть мене не любиш?

— Ой Колю, не кажи цього!..—Бетя заломила пальці, боляче віддався цей хруст в Аврумовім серці.

— Ні, такого він не зробив би своїй донечці, не зробив би...

— Так чого ж ти вагаєшся, чого?

— Двічі дала вона мені життя—тихо сказала Бетя—двічі...

Один раз породила, другий раз врятувала, тілом своїм врятувала від смерти...

Так це виразно уявляє Аврум, як п'яний денікінець схопив маленьку дівчинку і, розмахуючи нею, хотів кинути крізь вікно, і мати напівбожевільна, схопила його за руки, благала його... той кинув дівчинку набік, схопив її...

З того часу нема життя в матері, з того часу єдина ненависть, мов змія, точить її серце... це божевілья...

Вона не віддасть дочки за „гоя“, не віддасть... Смерть собі заподіє, як тільки Бетя одружиться з ним, а на крові материній не хоче будувати Бетя власного щастя...

Серце Аврумове болить:

— Яка сліпа, зв'язча любов материнська, сліпа...

Треба вгомонити стару Двойру, бо вона сліпа.

* * *

Йоська дуже любив після школи приходити на беріг. Тут Аврум кидав сіті і Йоська допомагав, або лягав на гарячий пісок і замислено дивився на сліпуче сине небо. Але море ще синіше, ще сліпучіше...

Дивився і думки бігали за хвилями. А надвечір Аврум часто приходив сюди, ставав на скелю і стояв непохитний і твердий мов сама скеля, і дивився, дивився на море.

Інстинктивно приходив сюди—там за морем, теж за таким глибоким, його донечка з чорними оченятами.

І чомусь в уяві старого не ставала доросла дівчина, а може й жінка, може матір... ні, завжди це ніжне дитяче личко з великими чорними очима і таким дзвінким голоском: „татуню, татуню!“

Двадцять п'ять років тому як поїхала вона з жінкою до Америки. Двадцять п'ять років—це страшний термін.

Жінка там вмерла не дочекавшись його, а дочка... Дочка зникла.

Сльози котилися по бороді і падали в море, він їх не витирив, не треба...

Ніхто не бачить, ніхто не скаже, що плаче старий Аврум за дочкою, що рветься його серце за нею, що часто вночі прокидається він і кличе в темряві:

— Донечко, де ти?

А море сильне, воно не любить сліз, мабуть не любить, бо тільки починає плакати Аврум, як раптом починають набігати маленькі хвилі на босі Аврумові ноги. Він відскакує тоді і все ж таки дивиться, дивиться таким довгим поглядом на море:

— Донечко, де ти?

Але раптом спалахує думка, що треба зайти до Мотьки, щось лінується хлопець, не вийшов на роботу і ніби бачили його п'яним.

Старий Аврум завжди з комуною, він живе нею, а дочка... Дочка... Коли б і вона була тут...

Так казали старі люди, що щастя не завжди буває повне, завжди чогось бракує...

Так було колись, а тепер ми прагнемо такого яскравого, такого пишного щастя...

Так було колись, тепер інше... все ж таки, якби донечка була тут... І він відходить, кидаючи останній погляд на море і несвідомо витирає очі.

* * *

І надія не вмирає. Аврумові іноді здається, що може придуть чорні оченята, може почує він дзвінкий голосок, але він гонить, гонить блідну думку, звідки?..

Вже років десять, дванадцять не мав він звістки про дочку...

* * *

Надія не вмирає, надія не повинна вмерти. Аврум сподівається: може не скоро, може ще треба чекати, але ж він побажить їх, побачить чорні оченята.

Аврум одержав вчора листа з містечка, розшукують його якісь родичи з Аргентини. А родич лише один є—це дочка, донечка з дзвінким голоском і чорними оченятами.

Надія не повинна вмирати.

* * *

Аврум підозріло глянув на дивні обличчя присутніх—щось сталося. Чого ви мовчите?

Серце Аврумове швидко б'ється, ось-ось вискочить до горла і задавить...

Але Аврум сильний, Аврум не покаже свого хвилювання.

Туман раптом заслав очі Аврумові...

— Чи це мара? Ой що це?

— Татуню!

Він не почув, а відчув знайомий голос, любі чорні оченята дивились на нього.

Старий хитався, до нього підбігли, але він отямився, він тримав в обіймах донечку. І онучка щось говорила незнайомою мовою.

Струнка чорноока жінка припадала до нього:

— Татуню:

* * *

Ні, неправда була, коли Аврум казав, що немає повного щастя, неправда. Хіба воно не повне, пишне радісне щастя.

Серце Аврумове тріпоче в радісній тривозі...

Йоська вдивляється в його очі, йому здається, ніби з них виходить проміння... Хороший Аврум.

На дворі чути, як він співає, Йоська б ніколи не повірив би, що Аврум уміє співати.

Прислухається до слів і посміхається:

„Коваль клепле
серце тепле
умгу... гум... гум...
коваль клепле
серце тепле
умгу... гум... гум...
умгу... гум... гум...“

Йоська несвідомо повторює приспів.

„умгу... гум... гум...
умгу... гум... гум...“

Хороша пісня.

Він теж буде ковалем, тільки на великому заводі. Товариш Льова розповідав, що там багатопудові молотки і їх не треба підносити—це робить пара.

Так будуть падати молоти, будуть бити по полум'ястому залізу. Виростатимуть машини, все, що потрібно для щастя людського — так каже Аврум, товариш Льова, так він сам відчуває...

„Коваль клепле
серце тепле
Умгу... гум... гум...
Умгу... гум... гум...“

І все ж таки дивується комунка Аврумовій дочці.

Молода жінка, років двадцять сім, двадцять вісім, а завжди з старими бабами, завжди...

Молодь її не цікавить і навіть більше того, Йоська певний, що вона ненавидить її, а чому?

Правда, вона аргентинка і в ній багато чужого.

Вона любить співати і Йосці подобаються її співи, тільки Бетя співає краще. Ось Бетя її теж не любить і завжди сперечається з нею і докоряє їй — чого вона так поводить, а коли Бетя не любить, значить щось є. Бетя дуже розумна, тільки надто тиха. Вона, наприклад, боїться своєї матері.

Так, Йоська повинен визнати, що й він побоюється старої Двойри, дивні очі в неї — темні і глибокі мов провалля — „невидючі очі, сліпі“ каже Аврум.

Цього не розуміє Йоська, чого вони сліпі. Вона ж добре бачить...

І завжди мовчазна, але як працює, ще й краще за Бетю. І де тільки навчилася стара?

Як бере лопатку то й Колі мабуть не догнати її...

І все ж таки очі її темні „невидючі, сліпі“ — так каже старий Аврум.

* * *

І сам Аврум трошки дивується донецьчі, не раз сам запитував її:

— Чого ти з старими?

І завжди мав одну відповідь:

— Хіба старі не люди? Я молода зможу в них повчитися.

Аврумсві трохи смішно, він сам старий і сам не соромиться вчитися у молоді її завзяття, її віри непохитної, а старі, що старі?

Він посміхається, пригадуючи Голду. Але ж дочка аргентинка, вона не знає ще життя їхнього, такого пишного, такого бадьорого. Хай поживе трошки — самій набриднуть старі. І він бере онучку і йде з нею до кузні...

* * *

А вночі вставав Аврум, тихенько підходив до ліжка доньчиного і стояв, мов тінь, вдивляючись в любі обличчя дочки і онучки. На обох дочок — хіба онучка не маленька хороша дочка з дзвінким голоском — „дідуню, дідуню“!..

Він обережно поправляв ковдру, що сповзала з маленьких ніжок, прислухався до сонного подиху і знову стояв і знову вдивлявся в їхні любі обличчя, а потім відходив.

* * *

Коля стрункий, смаглявий Коля, ось хто перед очима аргентинки, ось хто вночі тривожить у вісні...

Коля... ім'я його трошки чуже для її вуха, але воно пестливе. Чи не про нього співає вона еспанських пісень, чи не в них оспівує вона блиск чорних очей, білозубу посмішку вуст червоних? Чи не за ним стежить вона пильно, стежить чорними очима?..

* * *

Знає Коля про безталанне життя аргентинки... Змалку сиротою по наймах у чужих людей, тяжка праця, бійки й голод...

А далі чоловік п'яниця і знову бійки, знову голод...

Коля тисне їй руку, бо співчуває їй.

— Він кличе її до них, до праці, до бадьорого, радісного життя...

Це не цікавить її... Закон її батьків не дозволяє їй любити „гоя“, проте їй байдуже... Його любить, вона хоче лише його одного... Пожадливо розкриті вуста і руки намагаються обгорнути його... Коля мовчить, Коля одвертається, — що має він їй сказати?

* *

Відштовхнув її Коля заради якоїсь „шлеперки!“ Такої ганьби не забувають жінки!..

Коля не знає, що вміє ця жінка і палко ненавидіти... він і не хоче знати. Він пропонує їй увійти в їхнє життя, взятися до громадської роботи, пропонує їй товариську приязнь замість кохання. Приймає це за глум.

Не бути тій „шлепарці“ його дружиною!

* *

Так, темні, невидючі очі Двойрини, невидючі, бо не бачить вона нічого, крім білого доччиного обличчя, облямованого чорним волоссям — біле, мертве обличчя.

Розпатлане сиве волосся Двойрине, і похитуючись приспівує вона:

Я загину разом з тобою.

Я загину разом з тобою.

Або підскакує з місця і починає битися головою об стінку, щось шукає очима і знову сідає і, похитуючись, приспівує:

Я загину разом з тобою

Я загину разом з тобою.

Жінки розгублено дивляться одна на одну... Отруїлась Бетя. Треба лікаря, лікаря треба!

Йоська мчить по Аврума.

Бетю одвезли до лікарні. Стара Двойра, мов збожеволіла, тільки й чути її дикий приспів:

Я загину разом з тобою.

Я загину разом з тобою.

Але ж це тільки слова, чому не гине вона?

Йоська щиро ненавидить її. Згубила Бетю, найкращу дівчину, найкращу ударницю... Вона гірша за Голду, завжди мовчазна, завжди з очима божевільними. Через неї вмирає Бетя.

Йосьці шкода Колі.

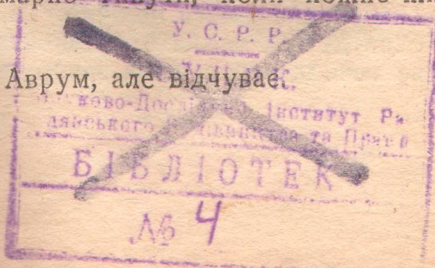
Аврум ходить темний і сумний, шкода йому Беті, шкода, і не виправдує її. Надто квола вона... Що довела своїм самогубством? Що?

Шкодувала матір сліпу, невидючу матір... Це ж злочин! Так, це злочин.

Хто має право тепер марно гинути, коли кожне життя потрібне країні?

Це злочин!

Не вміє добре сказати Аврум, але відчуває.

Уся комуна кипить, молодь засуджує Бетю, старі жаліють її...

Зацвіли, запліснявіли євреї у своїх містечках. — Важко розбивати тягар, цю національну ненависть, що лежить у них вперто.

— Більше сили, більше впертості і позіб'ють. — Так думає старий Аврум, так думає молодь. Це довело самогубство Бетіне, та мабуть, не так думає дочка Аврумова.

* * *

Здивовано дивився Аврум на дві свічки, на голову дочки вкриту — чи білою хусткою чи рушником. Щось шепотіли, прикривши руками обличчя. Ривочка сиділа мовчки й уважно стежила за матір'ю, але побачивши діда радісно стрибнула до нього.

— Що це ти робиш, доню?

Та здивовано глянула на нього.

— Ти справжній „гой“ татуню, сьогодні ж п'ятниця!

— А... — Аврум трошки зніяковів, але що йому сказати?

Аврумові нема часу думати, який сьогодні день, на Аврума чекає кузня, йому цілком байдуже, що сьогодні. Дочка його дивує.

Вона раптом починає кричати і вуха його ріже цей верескливий голос,

Так, так, він справжній „гой“, забув усі закони, усі обов'язки єврея, не визнає свят — сором! Такий старий, сивий дід — „комсомолец“. Надів би вже червону краватку.

Слова знайомі, так каже стара Голда...

Але ж дочка, дочка!

Не вміє добре говорити Аврум. Хоче розказати, що йому байдуже чи він єврей, чи хтось інший, хіба не все'дно. Він так довго чекав щастя, справжнього щастя не тільки для євреїв, — для всіх трудящих, для всіх... бо щастя не може бути повне, коли воно не загальне.

Погано зробила стара Двойра. Згубила Бетю, не бажаючи, щоб та одружилась з Колею. Яка сліпота... Невідомо тепер, чи одужає Бетя, хоч лікарі докладають всіх зусиль, щоб врятувати її.

Але, щось насмішкувате, чуже блищить у доччиних очах, щось насмішкувате, чуже брентить у її голосі

— Так, нехай краще вмирає, ніж одружитися з „гоєм“!

Не розуміє Аврум доньки.

* * *

Устав Аврум, бо почув раптом, як двері рипнули. Пішов подивитися, але нікого не було. Та й доньки немає в ліжкові...

Темна думка, темна й тривожна, що сиділа в глибині й боляче точила серце, знов заворушилася.

Він вийшов на вулицю.

Мрійне, сіре місячне світло осяяло ніч.

Він підійшов до бази, вона не далеко. Коля вартує, хороший хлопець. Підходить до нього:

— Не спиш, Авруме, обдивляєшся?..

Аврум не може спати. Вони запалюють цигарки і стоять мовчки, мабуть одні думки в обох...

І раптом, щось незнайоме, щось гостре вдаряє в ніс Аврумові. Справді, щось горить.

Кидається до сараїв, лихо!..

Уже повзе, повзе червоний язичок, пожадливо, пристрасно облизує стіни...

— Горить хліб, хліб горить! — раптом виривається з грудей слідом за думкою. —

— Горить хліб, хліб горить! — раптом отямується, крику не треба, треба щось робити...

А вогонь пристрасно облизує сараї і чує старий, як стогне хліб...

— Горить хліб! хліб горить!

Ніч сповнилася криком, метушнею, галасом.

* * *

Не врятували всього, більш як три чверти згоріло.

Ходять комунари похмурі, тривожні чутки ширять всюди...

Стара Голда з Хуною віщують людям голодну смерть:

— Тікати, тікати якнайшвидше. Заманив старий „комсомолец“, тепер люди вмиратимуть, не шкода йому дітей маленьких...

Так ходять чутки, тривожні й сірі, ходять комунари похмурі й злі.

* * *

Старий Аврум не плаче, старий Аврум не буде плакати, а все ж таки болить тупим боєм Аврумове серце, бо думка тривожна ворухиться в глибині:

Хто підпалив?

* * *

Так, ходять люди похмурі й сірі, ходять чутки тривожні й злі

— Хто підпалив?

Каже Хуна, що купував щось Коля для бази, але не дав виправдувальних документів. Гроші витрачено, документів немає. Зв'язують одне з одним і думка чіткіша:

— Витрачено громадські гроші й підпалено, щоб покрити це... А далі ще:

— А чому перший побачив Аврум? Чому вийшов уночі на вулицю?

— Аврум і Коля найкращі друзі, а коли єврей надто приятелює з „гоєм“ — добра з цього не вийде, не може вийти...

Ладнаються комунари втікати, не всі, звичайно, але більшість, а інші хочуть заарештувати Колю й Аврума.

Ходять комунари похмурі й темні, ходять чутки тривожні й злі...

* * *

У старого Аврума хороші очі, у старого Аврума теплі очі, але тепер вони смутні і знає Йоська чому...

Йоська приніс Аврумові тонку срібну обручку, подібну до змійки, її носила завжди аргентинка. Йоська знайшов її на базі біля пожежі на третій день, знайшов і привів... гарненька змійка.

* * *

Аврум показав обручку Колі, той зблід.

Він знає, що хоче зробити Аврум, проте він не мав права затаювати...

Аврум дивиться на обручку, не помічає, не чуває сліз, що поволі котяться по сивій бороді.

— Була донечка й нема. Була донечка й нема. Ворог... ворог...

* * *

Ходять комунари похмурі, думки пливуть суворі й люті. Ладнаються втікати.

— Аврум в усьому винний, Аврум заманив сюди!

У старого Аврума багато сивого волосся, але тепер він зовсім білий.

Аврум ходить завжди струнко — тепер він похилений, але Аврум не покаже свого болю.

Він умовляє, доводить, уся молодь за ним.

Хто підпалив — Аврум знає і всі скоро знатимуть...

Аврумові тисне серце біль.

* * *

Довго вдивлявся голова у великі дитячі літери Йосьчини, уважно перечитував і знову вдивлявся, але збори не терплячі, збори теж хочуть знати, що написано у тому невеличкому аркушику.

ДО МІЛІЦІЇ

З а я в а

Я, Аврум П., коваль, член комуні ім. Ільїча, прошу заарештувати мою дочку Р. Р. (яка прибула з Аргентини такого-то місяця й року), як шкідницю й ворожий елемент (двічі підкреслено).

Вона закохалася в Миколу Н. і коли той відмовив їй, вона з помсти почала агітувати Двойру, щоб та не дозволяла од-

ружитися Беті К. з ним, знаючи, що Бетя К. не може проти-
стояти матері. Бетя К. отруїлась, проте її пощастило вряту-
вати (Двойра гістерично кричить).

Тоді Р. Р. підпалила хліб (такого-то місяця, такого-то року),
знаючи, що тоді вартуватиме Микола Н.

Уночі того числа я раптом почув, як рипнули двері,
установ подивився, але нікого не було. Моєї дочки не було в
ліжкові.

Я вийшов на вулицю, але її там не знайшов, коли раптом
побачив вогонь. Третього дня Йосиф Г. (Йоська гордовито
озирається навколо) знайшов її обручку, яку вона завжди
носила і, мабуть, загубила, підпалюючи.

Живучи з часу свого приїзду в комуні, Р. Р. увесь час
виявляла себе відсталою, не хотіла брати участі в роботі й
житті комуні.

Прошу заарештувати її, як шкідливий елемент у нашій
комуні. Член Комуні ім. Ільча.

Коваль Аврум П. (старанно виведено прізвище).

Свідки — Микола Н., Йосиф Г.

Добре пише Йоська, збори напружено мовчать. З жалем
дивиться Бетя Аврумові в очі й голос її тремтить, коли вона
каже: — Це ж дочка, Авруме!..

Аврум не буде плакати, Аврум не має сліз, хоч серце
розриває тупий біль:

— Вона ворог і все...

Голова міцно стискує руку старому, а за ним всі кому-
нари простягають йому руку... Комунари не втікатимуть, ко-
муна буде.

* * *

Йоська уважно стежив за старим: ось він стоїть над
морем, самотній, кремезний і міцний, мов сама скеля стоїть і
дивиться на море, в очах, мабуть, сльози, вони мабуть ско-
чуються по сивій бороді, але море не любить сліз...

Старий Аврум не буде плакати.

Тяжело женою быть матроса
тяжело годами ожидать..

Це Бетя співає вичікуючи Колю і радісно долітає Колін
свист.

Голос Бетін не тужливий. Бетя одужала. Бетя скоро
одружиться з Колею, вона сміється радісно, весело... А Аврум?

Думка повертається до нього...

Була в нього дочка і нема її, то що? Аврум не буде
плакати...

Йосчині думки разом побігли з шаленою швидкістю: коли
він виросте, теж буде міцний, як Аврум. Як старий коваль
комуні ім. Ільча.

павло усенко

з щоденника

* * *

Ще густіш заволокає димом угорі
І хтось питає нас—а деж комуни?
Той пита, хто думає, що ми—лише шклярі
Казкових хат освітлених і повноюних.

Той пита, хто бачив день приходу
Крізь шкельця смуг,
 проміння смуг пожегарів,
Ясно тільки, тільки марив
І зіваки ловив крилатим ротом.

Ще густіш заволокає димом угорі
Сонця плескіт, плескіт
 в хмари чорні, хмурі...
Гул-салют вітаєм ми фабричних димарів,
Весною ідучи на Площі Фізкультури.

23-V-32

* * *

Ти звертаєш увагу своїм чарівним спадом —
Сонце за лісами, сонце за лугами, за горами сонце.
Завтра знов з тобою сонце, завтра
І зустрінємось і працювати будемо
 члени спілки—комсомольці.
Працювати на полях, в лісах, гори брати,
Молодіти з людством живучи в активі.
Да, таким мені вставати
І тобою вранці і таким прощатись
Так приємно, сонце в надвечір'ї.

с. Верхне-Писарівка
16-VIII-33

*1-ому Кінкорпусу Червоного Казачства
ім. ВУЦВК'у та ЛКСМУ*

1. Вперед, вперед
злютованим ударом!
І рейдами вперед за Владу Рад —
Де арсенал, де робітничий Харків,
Від Дону „Тихого“
До кам'яних Карпат.
2. На Крим, на Крим
до моря, до Азова!
Де чорний знов підводиться барон
Несли, несли кіннотчики грозіві
Удари смертні,
Впертости вогонь.
3. На Збруч, на Збруч!
На шаблі гострі панство!
На влучний вдар козачого клинка!
І од Петлюри, од гетьманства
Тільки вставала
курява...
4. На Захід стеж
в холодні закордони!
„Ні п'яді не здамо радянської землі“ —
Полки твої — гартовані загони
І коні ковані,
І гострені шаблі!

Федір бурлака

**карьер
агронома
кучерявого**

повідість

І. дві директиви

Поїзд потиху рушив, дедалі то швидше віддаляючись від столичного міста; Андрій Петрович Кучерявий, дрімаючи з папиросою в зубах, у купе м'якого вагону віддалявся разом з поїздом. Але в думках, що, мимо його волі, миготіли в голові, він був ще там, у місті.

Замислившись, потягнув папиросу й схопився. Йому в рота попав гарячий попіл. Кучерявий сів, і дивлячись у присмерк крізь вікно, почав міркувати. Він дістав завдання від голови урядової посівтрійки перевірити справу з сортозміною. Йому дано широкі повноваження, а наприкінці авдієнції голова урядової трійки підписав мандата й висловив думку, що в справі з сортозміною є, певне, шкідництво.

— Правда, у мене нема перевірених даних, це тільки підозра, — сказав голова, пильно дивлячись йому в вічі. — Але я висловлюю цю думку, щоб вам ясніше було завдання. Потиснувши міцно на прощання обидві руки, голова відпустив Кучерявого.

У коритарі будинку урядових установ його тепло взяв під руку ближчий помічник наркома, керівник сільсько-господарської управи Агатангел Костянтинович Ружинський і повів до свого кабінету. Посадовивши на канапу, Агатангел Костянтинович запитав Кучерявого:

— Ну, дістали мандата і вказівки від нашого нового патрона? Це за моєю рекомендацією. А як вам подобається новий патрон? Правда, хитрий мужик. Та не йому мене перехитрувати. Скоро він у мене буде, як шовковий.

Кучерявий щось невиразно висловив на знак своєї згоди.

— Я вам повинен дати додаткові інструкції, — продовжував Ружинський. Патрон незадоволений із сортової справи: він вважає, що дані науки недостатні, скрізь йому шкідники сняться. Ви ж повинні підтримати престиж нашої агрономічної науки й довести, що нічого схожого на шкідництво немає, а якщо і є якісь неполадки, то вони нічого спільного з шкідництвом не мають. Ми всі на ваші здібності покладаємось і нам потрібно, щоб ви пішли вгору, а коли приїдете, я вам приготую сюрприз. Між іншим, місцеві працівники вам допоможуть — там є надійні люди.

От тепер про ці дві директиви й міркував Кучерявий, вдивляючись у темряву крізь шкло вагонового вікна. Його почав пекти пронизливий погляд голови урядової трійки. Цей простацький, на вигляд, комуніст мав, здається, добрий нюх. Не виправдати його довіри — можна поставити хрест на своєму майбутньому.

А довіра Ружинського?.. Її теж не можна не виправдати. За ним цілий колектив спеціалістів і професура. — Так що ж, виходить, що треба виправдати довіру обох?! Ласкаве теля...

За цими міркуваннями Кучерявий не зоглядівся, як збігло кілька годин і почали зліпатися очі. На годиннику було три, коли він і заснув, заколисаний шурханням коліс. На світанку він прокинувся від власного крику, що збудив і його сусідів з купе. Йому здалося, що в постіль забралася гадюка й хоче вкусити йому хребет; гадюча голова була дуже подібна до обличчя Агатангела Ружинського, а збоку стоїть нарком, хитро посміхаючись каже: „Ласкаве телятко дві матки ссе“. Тіло йому вкрилося потом, він умить зіскочив, інстинктивно глянув, чи немає гадюки: на простирадлі лежала скручена чорна пір'їна, що вибилася з подушки.

Мав підстави хвилюватися агроном Кучерявий — від того, як йому пощастить виконати це доручення, залежала, як йому здавалося, вся майбутня кар'єра. У нього давно вже зародилася смілива ідея — знищити різницю між озиминою та яриною, сіяти ярину під сніг, навіть більш того, просто в сніг.

Виникла ця фантастична думка ще тоді, коли він не був агрономом, а хлопцем допомагав батькові господарювати, перших років революції. Зубожілий, пограбований німцями-окупантами народ не міг засіяти весною всіх земель і великі клапті вівсищ, ячниц позалишалися під толокою, як пліші на золотушній голові. Це були здебільшого поля, де торік лилася кров повсталих селян. Густо зрошена кров'ю, ретельно зорана гранатами, шрапнелями, земля вродила. Самосійний овес та ячмінь виріс зарідкий, скосили його на пашу й скоро про те забули. Не забув тільки 16-літній парубчак Андрій. — „Адже ж цей овес і ячмінь перезимував у землі?“ — поставив він собі питання. — Значить, можна взагалі сіяти овес і ячмінь тоді, як жито й пшеницю?... Відповісти на це питання Андрій

не міг, але тут і зародилася в нього думка вивчитися на агронома й тоді розв'язати його.

Тепер задум здійснено — він уже три роки, як агроном. Відбув практику на дослідній станції і, за протекцією Ружинського, попав в інспектори земельного наркомату. Тоді він і розповів про свою ідею Ружинському, сподіваючися широкої підтримки від нього, свого покровителя. Проте, навдивовижу, Ружинський, що в усьому протегував Андрієві Кучерявому й досить прихильно ставився до його зальотів до своєї дочки Нати, поставився до цієї ідеї надто стримано, правдивіше, зовсім негативно.

— Ідея ця, якби його м'якше висловити, щоб вас не образити — ну, фантастична, і на її здійснення жодна розсудлива людина ані шага не дасть. Тому викиньте її з голови, а візьміться за щось корисніше й для вас, і для суспільства. Сказавши це, Ружинський побачив, що від його слів Кучерявий трохи зблід, тоді почервонів, тоді знову зблід. Ружинському здалося, що він навіть похитнувся, і щоб трохи підбадьорити свого протеже, він уже ласкавіше додав:

— У всякім разі, з цією ідеєю треба почекати, поки ви посядете якесь помітне місце в агрономічних наукових колах, тоді матимете змогу й право зробити свої досліді.

Обіцянка Ружинського зробити йому сюрприз, якщо він виправдає його довіру, певне й мала означати якусь можливість прилучитися Кучерявому до науково-дослідницької роботи. „О, тоді він здійснить свою ідею!“ „Довести, ошасливити людство й стати знаменитим ученим — така приваблива перспектива відкриється для мене, якщо я не підведу Ружинського!“

Але сумління чомусь не давало супокою Кучерявому. Йому здавалося, що він зраджує довіру наркома, отже і партії, і влади, виконуючи вказівки Ружинського. „Може, хіба, сумлінно виконати доручення наркома, а тоді й розповісти йому про свою ідею? — виникла гадка“. Але що ж нарком, хіба він сам що може! Він передасть справу тому ж таки Ружинському, а той ще може помститися мені за те, що я через його голову діяв і остаточно угробить мою ідею... Його ж престиж уже десять років непохитний“. Тут таки з'явилася й згадка про те, що вони з Ружинським дечим зв'язані й в минулому...

„Не виправдати довіри наркома знову ж таки не можна... Так що ж“?...

Треба сказати, що Кучерявий був людиною трохи кумедною. Як забреде йому в голову що, так він забуває, де знаходиться й тільки про те й думає і зовсім не помічає, що навколо діється. Бувши молодим спеціалістом, Кучерявий, відмінно від багатьох своїх товаришів, зовсім не цікавився політикою — він мав свою ідею і все. А в політиці був не вищий за середнього обивателя, хоч інтуїтивно відчував, що

з комосередком, наприклад, треба тримати зв'язок. І він зв'язувався, часто попадав до комісій, різних бригад тощо. Але жодного змісту в цій роботі не бачив, робив для годиться.

Раз у раз думку про особисту кар'єру заступало питання: які будуть наслідки для суспільства від того, чию директиву він виконає — Ружинського чи наркомову. То знову висувалася велич ідеї і заслоняла думку про себе. На вчинки, властиві типічному кар'єристові, що підставить ніжку навіть своєму рідному братові, аби самому вислужитися, він був нездібний. Кар'єризм у нього породила фантастична ідея, вона й була йому провідною зіркою, яка з високости вказувала путь.

В дослідницькій лабораторії НКЗС зібралося троє. Ружинський наказав служникові, щоб нікого не впускав, а проводивши його, сів коло ящика, насипаного ґрунтом, з якого вибивалися кволі блідочервонуваті парості якихось рослин.

Прошу колег професорів ближче, — сказав Ружинський.

Професори підійшли й почали витягати з своїх тек папери.

— Залиште папери в тек х, вони нам сьогодні не потрібні. Є у нас зараз важливіша справа, — додав Ружинський у відповідь на їхні запитливі погляди.

— Може останній наш дослід про зменшення схожості не вдався? — запитав професор агрохемії Василь Платонович Гуменний.

— Ні, навпаки, дослід дає чудові наслідки, ви це бачите ось у ящику. Насіння дало на 20% меншу схожість і цей дослід легко застосувати на місцях. Якщо нам пощастить цього року, як і торік провести сортозміну та ще як бог-отець допоможе, то цього року наша соціалістична батьківщина, — сказав Ружинський іронічно, — збере хліба відсотків на сорок менше, ніж 1927 року...

— Хе-хе-хе, знаменито, — сказав професор селекції Никанор Никанорович Шаптицький, — прекрасний хлібофуражний баланс приготуємо на другий рік п'ятилітки!

— Так, приготуємо, якщо не приготують нам того, що колись в'язницею звалося, а тепер, делікатно, БУПР'ом звуть, — відповів Ружинський. — Через те я вас сьогодні й покликав. Нашого нового патрона взяла підозра щодо сортозміни. Якщо його зараз не збити з цього шляху, то він може натрапити на слід. Пізніше буде не страшно, коли посіють та й інші справи його зацікавлять. Важно тепер, на перших порах збити його зі сліду. Захотілося йому на місці перевірити, як там справа, — казав далі Ружинський, — то я й порадив йому послати агронома Кучерявого.

— А він же вартий нашої довіри? — запитав професор Гуменний.

— Безперечно. Правда, він наївно поклоняється науці, та це навіть добре. Він талантовитий, його манить вчена степінь, і ми йому її дамо, якщо зробить нам діло. Ви вже, шановні колеги, не турбуйтеся. Кучерявий саме той, хто буде слухняним знаряддям у наших руках. Важно, що йому вірить патрон і комосередок вважає його за свого — відповів Ружинський.

— А тепер, — продовжував він, — от що: треба счинити бум у пресі про те, що єдиний шлях досягти добрих врожаїв, особливо в радгоспах і колгоспах, це сіяти уніфіковані наші сорти: пшениці „ООЗ“ та кукурудзи „Радянська аме-канка“. Головне — побільше цифр наводьте. Всі ж організаційні справи я беру на себе й сподіваюся, що колгоспи й радгоспи зберуть добрий, дуже добрий врожай...

— Не вадило б, — сказав професор Шаптицький, — щоб ви, Агатангеле, дали вказівки районній та радгоспівській агрономії вимагати тільки цих сортів.

— Будьте покійні, — сказав Ружинський, прощаючись з професорами, — я вже про це потурбувався.

II. надійні люди

Робота в Окрземвідділі кипіла. Безперестанку грюкали двері, друкарські машинки відбивали дріб, службовці бігали з паперами, диктували друкарницям, носили на підпис до завідувача. У великій кімнаті за оргбудівськими столами сиділи землевпорядники й креслили пляни. В кабінеті окружного агронома безугаву сюрчав телефон. Телефоністка захриплим голосом викликала то один, то другий район, передавала телефонограми, приймала районні зведення про готування до сівби. Окружний агроном Сергієнко їх переглядав і передавав статистикам. Статистики готували окружне зведення до засідання посівтрійки.

Завідувач земвідділу Сулима ходив по кабінеті. Його сухорлява постать, блискучі чорні очі пашили енергією. Він слухав доповідь свого заступника. Процент колективізації зростав швидче, ніж статистики встигали підбивати відомості. Доводилося раз у раз вносити поправки. Сулиму цей нечуваний темп колективізації захоплював. Але зростання завдавало нової роботи. Адже ж усі нові колективи треба землевпорядити до сівби, що от-от почнеться. Землевпорядні партії робили неймовірні рейси пішки від села до села. Мобілізували вже всіх студентів старших курсів землевпорядного технікума, та людей все ж бракувало.

Слухаючи доповідь помічника, Сулима тер лівою рукою свого довгого тонкого носа й схилявся до того, що треба мобілізувати і студентів першого курсу, бо буде невправка. Зайшов окружний агроном і вони втрьох стали обміркову-

вати справу. Сулима звонив в окрпарком, окрвиконком, погоджував мобілізацію. Там дали згоду. Тоді він наказав перерозподілити сили землевпорядних партій так, щоб нові студенти попали до досвідчених керівників. Заверещав електричний звоник від натиснутої кнопки. Вбіг захеканий секретар.

— Приготуйте на завтра авто, поїдемо по районах.

Секретар віддав йому до рук телеграму й вийшов виконувати наказ. Прочитавши телеграму, завжди стриманий Сулима так вилаявся, що і зам. і агроном зацікавилися.

— Почитайте, Сталінський райземвідділ сповіщає, що замість сортового насіння прибуло сміття. Що робити? Прийняти — підірив самої ідеї сортозміни, не прийняти — нічим буде сіяти. Не розумію, де їхні голови?

І Сулима, і весь, здавалося, апарат земвідділу, відчували, що на них лежить велика відповідальність. Округа два роки підряд була недорідна, жила позикою держави. Тепер її треба повернути, а тут усе зриви.

До кабінету зайшов громадянин з портфелем і відрекомендувався, як уповноважений уряду по справі сортозміни. Це був Кучерявий. Посходилися вже всі представники, принесли зведення, почалося засідання окружної засівтрійки.

Відомості були дуже втішні. Колективізація останньої декади скочила аж на 25%. Реманент уже майже весь був відремонтований, але бракувало корму робочій худобі. Це непокоїло засівтрійку. Вирішили вжити негайних заходів.

Питання про сортозміну викликало палкі виступи. Товариші, що побували на місцях, наводили безліч фактів дискредитації справи. Кучерявий дістав силу актів про те, що замість сортового насіння прислали сміття. Він теж вирішив їхати по окрузі. В кінці засідання окружний агроном підійшов до нього й сказав, що він дістав телеграму від Ружинського про його приїзд. Там, між іншим, сказано, що через нього, Сергієнка, Ружинський триматиме з Кучерявим зв'язок. Кучерявий згадав слова Ружинського про „надійних людей“ на місцях і зрозумів, що окружний агроном до цих „надійних людей“ і належить.

На світанку „Форд“ з трьома пасажирами виїхав за місто і пірнув у степ. Це були Сулима, Сергієнко та Кучерявий. Весна ще не набралася сили. Гумові шини з хруском продавлювали зашерхлі калюжі, розбризкуючи на всі боки бало. Озимина прилякла пожовклими стеблами до примерзлої землі. Сонце сходило, коли авто, виїхавши на гору, опинилося перед великим селом, що своїми хатками відкрило схили й дно балки, ніби білими цятками. На дні балки ворухилися люди, пораючись коло різної роботи. На лівому схилі літерою Г розляглася кошара. Вівці стояли правильними рядами, притиснувшись одна до одної, але не збиваючись у купу. Поміж рядами овець ходив чабан, ніби робив їм огляд.

Коло церкви з трьома банями без хрестів прибулих стрінув молодий чорнявий чоловік, до якого Сулима звернувся з вітанням: „Доброго ранку, товаришу Обушний“. Обушний—голова артіль імени Сталіна, що його ім'ям тепер звалось й село, підійшов до авта й поздоровкався з прибулими.

— Це в нас кращий колектив, — сказав Кучерявому Сулима, — а Обушний кращий у нас організатор. Тільки він не любить, коли його хвалять. Я думаю, — продовжував Сулима, — ми оглянемо колектив.

Вони почали оглядати господарство. Тракторний парк із тридцяти комплектів стояв наготові до виходу в поле. Начальник ремонтної бази з помічниками й трактористами наводили глянець, припасовували останні частини.

Через дорогу були розташовані силоси. Силоси в артілі Сталіна, через брак цементу, готували по своєму. Замість башт робили звичайні ями з багатьма камерами і обмазували їх глиною. Це обходилося дешевше, а корм виходив добрий.

Господарство артілі справляло чудове враження. Сулима про артіль імени Сталіна міг говорити тільки з піднесенням. На всьому почувалася тверда рука досвідченого керівника, яких так багато породило нове село.

Агроном Сергієнко оглянув силоси й стримано похвалив колгоспівців.

— Ну, а тепер покажіть нам насіння, — звернувся Кучерявий.

— А вам яке — наше селянське чи сортове показати? — спитав Обушний таким тоном, що Кучерявий зразу вгадав селянську іронію.

— І селянське, і сортове покажіть, — відповів він.

Обушний, охоче повів обслідників до комор. У засіках одної з них блестіла чудова яра пшениця. Усі четверо взяли по жмені й пересипали крізь пальці.

— Це наша, селянська, — сказав Обушний, — а тепер подивіться сортову, — і він розчинив двері до другої комори. Там у мішках, у засіках і просто на землі лежав сортовий овес, ячмінь, яра пшениця. Але що то було за насіння! — звичайний собі посід.

— Оце сортове, — ще й підкреслив Обушний.

— А з якого пункту ви його одержали? — запитав Кучерявий.

— Зі станції Петропавлівки, — почув він відповідь.

Обслідники вирішили їхати на станцію Петропавлівку. Прощаючись з гостями, Обушний запросив Сулиму й Кучерявого, повертаючись назад, взяти участь у спробному виході в поле, призначеному на завтра, і докладно розповів, шоферові, як найкраще проїхати на зсиппункт. Авто підстрибувало й рушило далі в степ.

Ще за кілометр до станції поволі рухалася величезна

валка селянських підвід. Підводи навантажені насіннєвим матеріалом раз у раз від'їжджали, а на їх місце під'їжджали нові й нові, порожні. Підводчики, сидючи на возах та стоячи коло возів, вели нескінченні розмови, покурюючи городнячок.

— Як насіння, громадяни? — запитав Сулима в гурту.

— Ех, що й казати, добра пашня для відгодівлі гусей, — відповів вусатий селянин, вітаючись за руку з Сулимою.

— Ну, нічого, товариші, — сказав Сулима, — ось приїхав уповноважений з центру. Він обслідує цю справу, а ви йому розкажіть усе.

— Це добре, що обслідує, — сказав вусатий, — та трохи пізно взялися. Треба було б восени братися, а то знову пше-ниця вимерзла. І дивна річ — там, де посіяли своєї — нічого, а там, де гатункової — так тільки місце зосталося. Ось пере-сівати доведеться.

Кучерявий обслідував усі партії насіння. Кілька вагонів було справді чистого добірного зерна, але більшість було справжнього посліду. На них склали акти і Кучерявий передав справу до суду на ті радгоспи, звідки надіслано насіння. Та не це тепер його турбувало. Йому з голови не виходили слова селянина про те, то чистосорткові посіви вимерзали, а звичайні ні.

Другого дня поверталися до села Сталіна, побувавши на всіх обмінних пунктах. Гучна, мелодія ще здаля сповіщала, що в колгоспі почалися урочисті збори перед спробним виїздом у поле. Прозоре провесняне повітря лоскотало ніздрі. Груді почували ніжний тиск холодавого озону, серце пульсувало рівно, розганяючи прохолоджену озоном кров по всьому тілі, наливаючи його весняною бадьорістю. Маса ритмічно рухалася: жоден не забігав уперед, жоден не хтів лишитися в хвості. На всіх лицах, у всіх серцях, у повітрі розлилася урочиста радість першої більшовицької весни. Трактори лишали глибокий слід від густо всаджених шпичаками коліс, на їх вороних металевих спинах грали соняшні зайчики. З вороною сталлю тракторових спин змагався блиск чистих викоханих шпакуватих колгоспівських коней. Село імени Сталіна з давніх давен відчувало якусь пристрасть до шпакуватих коней. З давніх давен у селі точилася своєрідна звияжна боротьба за те, хто викохає найкращого шпака. І коли народжувалося лоша іншої масти, то господар його неодмінно де небудь замінював на шпака. Так протягом десятиліть у селі всі коні були різних відтінків шпаки.

У степу колгоспівці стали табором і мітинг розпочався. Сулима, Кучерявий і Сергієнко приїхали вже тоді, коли Обушний відкрив збори і дав слово начальникові тракторного парку для звіту. Його заступив голова приймальної комісії і доповів, що трактори оглянуто і всі вони відремонтовані

добре. Після цього начальник парку подав знак; трактори один по одному виїхали, вишикувалися в колону і в супроводі окрестри взяли першу скибу. Звуки міжнароднього гімну сплелися з гуркотом тридцятьох тракторів і наповнили повітря. Трактори прокладали першу борозну, демонструючи перемогу колективної праці над одвічними межами. Обушний, запалившись піднесенням мас, сказав палку промову, вкриту дружніми довгими оплесками. Тоді дав слово сивому бородатому дідові, який з сльозами на очах запропонував підплескіт долонь і вигуки „хай живе“ послати привітання тов. Сталіну. Звідкись узявся засмоктаний білявий дядько й просив слова. Він виліз на трактора і вкрадливим голосом почав.

— Товариші селяне, ми всі любимо товариша Сталіна. Наш колектив його тезко і ми ухвалили послати йому, дорогому нашому товаришу Сталіну, привітання.

Дядько зробив павзу, обвів усіх хитрим поглядом, набрав повні груди повітря, видихнув і крикнув пронизливим фальцетом:

— Але, товариші селяни, у нас робиться не так, як каже товариш Сталін.

Настала тиша. Потім загомоніли активісти. Товариш Обушний стривожено запитав: „що не так? як не так?..“

— А те, що не так, — відказав зважливо дядько.

— Так ти скажи, чого крутиш? — загув натовп, — як же в нас роблять!

Дядько спокійно підвів голову, потім викрикнув:

— Як у нас роблять? Не по сталіновому, а по закрутницькому в нас роблять, от що!

— Що значить по закрутницькому? — гукали колгоспівці. Зчинився такий галас, що нічого й розібрати не можна було. Обушний збагнув, що треба взяти віжки до рук.

— Товариші, до спокою! Нехай він скаже, що саме не так.

А дядько повагом почав:

— Сталін казав, що колективізація добровільна, а в нас силоміць заганяли в колектив. Оце і є по закрутницькому.

— Голосніше! Бреши! Кого заганяли? Що значить добровільно? Хто тебе заганяв? — гукали з натовпу.

Дядько хтів іще щось говорити, та почалася метушня. Поділилися на дві партії. Одні — за, інші — проти. Хтось смачно згадував бога й богородицю. Коли заворушення дійшло найвищого ступня, дядько вийняв з кишені газету й мотнув нею в повітрі. Гамір поволі почав стихати.

— Ось газетка! Сталін пише статтю „Запоморочення від успіхів“.

До дядька підскочив парубок комсомолець, вирвав газету, виліз на другого трактора й почав гукати:

— Бреши він, куркулячий підголосок! Ми ось зараз прочитаємо і всі побачать, що він бреши.

Парубок голосно почав читати статтю. До нього підбіг Обушний і взяв сам читати.

Нарід слухав напружено, мовчки. Коли ж Обушний дочитав, якесь мить тривала гнітюча тиша. Потім заверещали жінки, натовп стрепенувся, зчинився гамір, загальний лемент, який поглинув окремі вигуки.

Потім сам по собі гамір стих і знову запанувала напружена тиша. Нарід ніби чекав чийогось авторитетного слова, що дало б розряд громовиці.

Сулима ввесь час, коли читали газету і потім, коли нарід галасував, намагався отямити подію, яка й для нього була несподіваною. І коли селянська стихія розгулялася, він на якесь мить втратив здібність орієнтуватися і ніби втратив контакт з масою. Але це була лише невловима мить! Його довголітній досвід і політичне загартовання, здобуте в повсякденній роботі серед селянських мас, знання теорії і практики класової боротьби допомогли йому зор'єнтуватися. Він розумів, що гаятись не можна, що кожна згаяна хвилина тепер більше важить, ніж роки звичайної, буденної роботи. Стояти віч на віч з роз'ятреною масою йому не вперше.

Колись дев'ятнадцятого року він, командир червонопартизанського загону. Провокатор підбурив загін, що вже три дні, не спавши, не ївши, сидів застуканий білими в яру. Прорватися було ніяк. Лишалось: або капітулювати, або вмерти героїською смертю. Білі оцінили його голову, а повстанцям обіцяли дарувати життя. Виснажений, підмовлений провокатором загін вирішив капітулювати. Доводилося прощатися з життям. Він уже чув, як ухвалювали його заарештувати й видати ворогам. — Тікати! — промайнула думка. — Та куди втічеш? А що буде з партизанами, як і втічеш? Їх же знищать! Коло куріня брязкає зброя. Це по нього. Блискавкою мигнула думка. Він вийшов з другого боку куріня і впевнено попростував до партизан. Його несподівана поява в озброєнні викликала замішання. Скористувавшись з цього, він заговорив про те, що їм звідси не пробитися, і краще йому одному загинути, ніж щоб усіх перебили.

— Прошу мене зв'язати й видати білим, — сказав він тихо і поклав зброю. — Зв'яжіть руки.

Та щось дивне сталося з масою. Ось вийшов партизан Петрунаш, затятий п'яниця, і теж поклав зброю. — В'яжіть і мене, коли так. Щоб я купив собі життя ціною товаришевої голови? Та нізащо! — вирік Петрунаш.

— Веди нас в бій! — зашуміла маса. — Краще смерть чесна, героїська, ніж життя продажне.

І він повів і пробився крізь ворогів, що, сподіваючися зради, не чекали наступу

Сулима рішуче ступив на середину кола. Натовп хитнувся, ніби жито в полі від легкого степового вітру. Сулима заговорив і з кожним словом він відчував, як відновлюється контакт між ним і масою.

— Так от, товариші селяни, давайте без паніки, — підводив підсумки Сулима. — Не вірте куркульським брехням. Лінія на суцільну колективізацію і ліквідацію глитаю, як кляси, правильна. Про це й пише тов. Сталін. Ура-колективізатори її перекутили, так давайте бити по них, як по спільниках куркуля. Держати силою в колективі нікого не будемо, але поспішати виходити не слід. От ви краще обмисліть самі, холодно розсудіть, потім зберіться на збори, обміркуйте, як краще буде сіяти й робіть так, щоб була користь вам і державі, а не куркулеві.

Прості слова Сулими вплинули на масу. Заспокоєні люди почали розходитися додому, думаючи тяжку думу. А смерком авто виїхало назад до округи з двома подорожніми. То були Сулима і Обушний. Вони поїхали по директиви, Кучерявий з Сергієнком вирішили лишитися в кущового агронома.

ІІІ. де політика, а де не політика

У кущового агронома Недригайла Кучерявий і Сергієнко застали цілу кумпанію. Тут був агроном-практикант, землепорядник, що відводив землю колективові, і колгоспний рахівник. Товариство вечеряло не бідно і не сухо. До вечері запросили і обох прибулих. Перед Сергієнком Недригайло замалим не плазував, з Кучерявим же був стриманий, не знаючи, що він за один. Балакучий практикант Суржок розповідав довгі-предовгі, нудні-пренудні історії. Рахівник усім своїм зовнішнім виглядом дуже скидався на щось церковне. Він побільше їв, побільше пив, побільше мовчав, зате уважно слухав, раз у раз посмикуючи свою цапину борідку, або жував її, іноді навіть разом з ковбасою. Від нього несло міцним селянським городнячком, що, однак, не міг забити ладанового духу, яким він прокурився, мабуть, аж до хребтової кости. Недригайло повів тиху розмову з гостями:

— Ну що ви скажете про мітинг? — зашептав він так, що аж на дворі, мабуть, було чути. — А ловко приставлявся дячечко! Ми іще напередодні тут із деякими чесними господарями, кандидатами на розкуркулення, як їх звуть представники з округи, розбирали цю статтю. Мало не загнали три пари коней, поки на станції роздобули газету. За сто верстов їздили. Кров з носу, а треба було здобути. Другий же такий випадок, як сьогоднішній мітинг, не скоро трапився б.

Кучерявого збентежила ця розмова. Сергієнко гнівно на-
супив брови, та Недригайло не помічав. Нарешті він упіймав
його лютий погляд і подумав, що той сердиться на присут-
ність кумпанії. Недригайло заходився випроваджувати п'яних
практиканта, землеміра й рахівника. Вийшов на ними аж на
двір. Знадвору він повернувся з трьома селянами, серед них
був і той дядько, що виступав на мітингу.

— Це наші колгоспники, — сказав, гикаючи, Недригайло,
з притиском на слові „наші“. — Вони хлопці ловкі, ось побачи-
те, як завтра працюватимуть. Трибуна оцього ви вже знаєте,
а ці два — чабан і корівник. — Ну, товариство, складемо
плян на завтра. Як тільки розвидниться, пошліть своїх
жінок забрати корів. Нехай гонять їх так, щоб усі бачили
на кутку, гонять голосно, а хто питає, щоб казали, що
округа прислала розпорядження всіх корів з колективу за-
брати в місто на ферми для робітників, і вже опівдні приїде
комісія забирати їх.

А ти, чабане, гонитимеш вівці до міста, ніби теж дістав
розпорядження. Побачимо, що воно вийде, а тепер катайте
до сусідів і скажіть, що Колгоспівка прислала інструкцію,
щоб видавати дітям молоко, але Обушний заховав інструк-
цію і видаватиме молоко тільки комуністам.

Недригайлові колгоспники пішли, запевнивши, що зроб-
лять усе по першому розряду. Тоді Сергієнко й почав
розмову з Кучерявим на чистоту, бо досі він ввесь час стри-
мувався й крім кількох незначних фраз вони один з одним
жайже нічого не говорили.

— Здається мені, Андрію Петровичу, що ви трошки пере-
усердствували з цією сортозміною. Не треба було віддавати
до суду всі радгоспи. Адже треба було мати на увазі, що
там є наші люди й зовсім небажано, щоб їх віддали під
суд, — почав Сергієнко.

— А що я по вашому мусив зробити? — запитав Кучеря-
вий, зціпивши зуби, щоб не дати волі своїм почуттям, які
охопили його, коли він почув, що виступ підкуркульника
на мітингу підстроїли і що до цього чомусь причетний агро-
ном Недригайло.

— Звичайно, звичайно, у присутності Сулими ви і не
могли проховати жодного факту. Я це розумію і співчуваю
вам. Але не треба було так хутко геть усіх під суд відда-
вати. Треба було сказати, що, я, мовляв, вживу заходів, як
поїду до Харкова. Там би ви доповіли Агатагелу Костянти-
новичу, а той вже й вирішив би, кого віддавати під суд, а
кого не треба, — журих Кучерявого Сергієнко.

Помітивши, що Кучерявому не сподобалася його нотація,
він додав уже заспокійливо:

— Ну, та нічого, будемо сподіватися, що в суді і без
цих справ вистачить ділов до кінця п'ятилітки. Тому до тих

справ, що ви позаводили, черга не скоро дійде. Та все ж ви зробили помилку. Ви розумієте? Тактичну помилку. Але давайте поговоримо про дещо інше. Я помітив, що вас ніби хвилює те, що робиться в зв'язку з колективізацією. Певне, вас обурює усе це велетенське варварство, яке може дорівнювати хіба що татарській навалі часів Батия. Але не раджу вам брати все це близько до серця. Будьте філософом: „Що гірше для них, то ліпше для нас“. Замість хвилюватися, тобто сприймати події серцем, беріть їх розсудком (говорю вам усе це, бо Агатангел Костянтинівич просив мене допомогти розібратися вам у політичній обстанові), а брати розсудком—значить, діяти.

Сергієнко справді не помилився. Всі події, що відбувалися навколо, дуже хвилювали Кучерявого. Сказавши про татарське варварство, Сергієнко попав у точку. Кучерявий точнісінько так про себе характеризував дії ура-колективізаторів. Та все ж Сергієнко помилився. Варварство ура-колективізаторів тільки обурювало Кучерявого, а хвилювало його зовсім інше. Одвиглий од села, він уявляв його собі таким, як було воно перших років неп'у, коли у верхніх шарах селянства прокинувся стримуваний громадянською війною, звирядоби приватного нагромадження. За куркулем протягнулося й чимало слабшого селянства, що, діставши поміщицьку землю, прагнуло розжитися. Та це щастило далеко не всім, бо куркуль, як павук, уже снував своє павутиння, щоб піймати тих, хто не здолає звестися на ноги. Слабший борюкався, намагався уникнути лиха, але йому рідко щастило. Мало було таких, що витримували боротьбу. Більше йшло в кабалу до куркуля. Куркуль купував машини, сіяв трави, з'явилася підпільна оренда.

Цю уяву про село Кучерявий зберіг і досі. Тому він не міг не помітити того нового, що виникло тепер на селі. Він помітив, що в селянській масі за той час, як він одірвався від неї, відбувався якийсь складний процес, якого він покищо не розуміє, хоча й відчуває, що це великий, можливо навіть історичний, процес. У селянина з'явилася нова, зовсім не властива йому, як здавалося Кучерявому, риса—громадський інтерес. Селянин, який кричав і галасував тільки тоді, коли справа зачіпала його шкурний інтерес, а в іншому разі й дві слові сказати лінувався, цей селянин тепер виявляє якусь бурхливу активність.

Бувши невисокої думки про селянина, як громадянина, Кучерявий, проте, як і більшість інтелегентів виходців з села, романтизував село з усіма його атрибутами—ставками, вишневыми садками коло хати, і хрущами, що над вишнями гудуть, і плугатарями, що з плугами йдуть та дівчатами, що співають ідучи. Перший прорив у цій милій йому картині зробив колективний трактор, що замінив плугатарів з плугами. Проти

трактора, як агроном, Кучерявий ніяк не міг заперечувати. Але ця нова фарба зіпсувала йому всю картину. Йому здавалося, що без плугатарів з плугами і дівчата не так співають, і хрущі не так гудуть, і навіть сам вишневий садок коло хати якийсь не той став.

— Сільське господарство ось уже третій рік свідомо руйнує вища політика, політика на колективізацію, примусова колективізація. А найрозумніших людей у партії переслідують, — говорив між тим Сергієнко.

Кучерявого дратував нахабний голос цього Сергієнко, що заважає йому думати, розпятавшись так одверто перед ним, людиною, яку він іще до позавчорашнього дня зовсім не знав. Кучерявий стримано відповів Сергієнкові на всі його репліки, що не розуміє до чого вся ця розмова, бо до колективізації йому діла ніякого немає, а приїхав він тільки перевірити справу з сортозміною.

Почувши цю мову, Сергієнко здивувався такій наївності цілком дорослої людини та ще й агронома не менше, ніж Кучерявий дивувався Сергієнкові одвертості.

— Та Ви Андрію Петровичу, пробачте на слові, елементарної політграмоти не знаєте. Сміття замість сортового насіння. то є зовсім не другорядний чинник у нашій боротьбі проти колективізації і взагалі проти перебудови сільського господарства. Малий урожай колгоспних полів дужча агітація проти колективізації, ніж будь що. І в цьому нам допомагає сама радвлада, бо сортозміну провадить тільки в колгоспах та радгоспах, а це нам як раз і на руку.

— Тепер розумію, — відповів Кучерявий, — і мушу визнати, що з вас непоганий політик.

— О! таки, непоганий, — самозадоволено відказав Сергієнко.

— Про компетентність Івана Івановича у політичних справах не може бути двох думок. У нього просто таки державний розум. Тому його високо цінить і начальство, і ми, низова агрономія, — зауважив Недригайло, що випивши, більше куняв, ніж слухав, але добре розчув останні слова. — Ми з ним уже два роки підряд влаштовуємо недороди в нашій округі... — казавши це, Недригайло помітив суворий погляд Сергієнка й замовк.

— Влаштовуєте недороди?! — схопився Кучерявий. Серце йому охолело. — А як же це? („це щось зовсім з іншої сфери“, — подумав він про себе).

— Не меліть дурниць, Недригайле, ви п'яні. Недорід влаштовує нам мороз, а я тут ні при чому. — І Сергієнко посміхнувся самими губами, а очима мало не з'їв Недригайла.

Недригайло зрозумів, що розмову треба якось припинити і спитав гостей, чи не краще відкласти дискусію на завтра,

бо час уже пізній. Гості згодилися і Сергієнко скоро за-хропів.

Та не до сну було Кучерявому. Те, що сп'яну бовкнув Недригайло про недороди і те, що казали колгоспники про вимерзання сортів посівів чомусь само собою в'язалося до купи й тепер засмічене насіння вже здавалося дрібничкою, рівняючи до того, що він чув. Влаштувати недорід — це щось зовсім неймовірне! Але ж колгоспники ясно казали, що зима не була дуже холодна й селянське жито та пшениця не вимерзли, а сортові засіви вимерзли... Може бути просто випадок? Та й на заяви селян не дуже то можна покладатися. Але справа варта того, щоб її перевірити. Треба тільки дізнатися, які саме сорти вимерзли, вивчити матеріали комісій, що обслідували, і тоді все з'ясується.

Співали треті пісні, коли Кучерявий заснув. А у вісні йому все ввижались якісь кумедні й незрозумілі речі.

ІV. коли скрипів журавель

Спокійний, з ясною директивою від окрпаркому, повертався Обушний до села. Перший промінь сонця вихопився з-під обрію і заграв по критих татарською черепицею дахах. Разом з промінням вихопилася якась шамотня. Потім замукали корови, замекали вівці, загавкали собаки. Десять заскрипів журавель, дзвеніло відро в руках колгоспівців, що напували худобу. Починався трудовий ранок на селі. Обушного це не здивувало, завжди так прокидалося село. З голови йому не виходило вчорашнє засідання окрпаркому.

Учора вони з Сулимою під'їхали до квартирі секретаря окрпаркому близько другої години ночі. У вікнах було темно.

Від їхнього стукоту попркидалися сусіди, а в квартирі секретаря окрпаркому ніби вимерло все. Вони догадалися, що Старий в окрпаркомі і за кілька хвилин уже входили до кабінета, заллятого електрикою. Там сиділо чоловіка з 20.

— А, ви вже знаєте, — сказав Сулима, побачивши зблідлі, — чи то від електричного світла, чи то від хвилювання, — обличчя присутніх, що ледве повернулися до прибулих.

— Секретар ОПК відірвав похмурі очі від газети, глянув допитливо.

— Такого мітингу, як сьогодні, мені принаймні років з десять не доводилося бачити, — сказав Сулима.

Секретар попросив розповісти.

— Так, — сказав він, коли Сулима закінчив. — Це вже одинадцяті інформації чую. Майже по всіх великих селах сьогодні були підстроєні куркулями виступи. Мені спадає

на думку, що це було все організовано з одного центру. І в нашій окрузі, певно, є контрреволюційна організація, що має зв'язки з центром. По всьому видно, що виступи були проведені організовано. Навіть статтю Сталіна використовували. А це через нашу вайлуватість. Вони чинять тверезо, без паніки, а наші деякі товариші перелякалися. Ось т. Петраниченко, зовсім розгубився. На станції Петропавлівці ще вчора з вечора були газети зі статтею. Він як почитав, то й наказав негайно всі газети конфіскувати. Каже, що Сталін пішов проти генеральної лінії партії. А ворожому елементові того тільки й треба було. Він і використав статтю на всі сто.

Секретар Окрпаркому випив шклянку води, провів рукою по волоссю й хотів продовжувати:

— Та ти, товаришу Старий, кинь про статтю, — перебив Петраниченко мову секретаря. — А ось скажи краще, як тепер буде. Окрпарком дав директиву, щоб була стовідсоткова колективізація? Дав! Наша окружна газета писала, що завтра останній день суцільної колективізації і хто не в колгоспі — той ворог радвлади? — Писала! Була директива, щоб успішніти всіх корів, свиней, гусей і курей? — Була! Я дістав від бюро окрпаркому догану з попередженням за млявий темп колективізації? — Дістав! А тепер що! Хто ж закрутник? Я — чи окрпарком? Звідки ви брали ці директиви? З пальця? Я ще раніш казав, що колективізація не вийде. Пришили мені правий опортунізм. Я хіба не казав, що не треба розкуркулювати? — Казав. А тепер ви лізете назад. А мене криєте за те, що газету конфіскував. Сами закручуєте, а стрілочники, як і завжди, відповідають. Я відмовляюсь від обов'язків секретаря Петропавлівського райпаркому, а як член ОПК ставлю вимогу скликати пленум, визнати, що збанкрутували, і передати себе на суд парторганізації.

Петраниченко грюкнув дверима й вийшов.

Дзенькнув хрипло дзвінок.

— Закликаю до порядку — з притиском сказав Старий. — Першим ставлю питання про виключення Петраниченка з партії. Йому в партії не місце. У газеті треба з приводу цього дати статтю. До речі, редактор дає довідку, що він уже надіслав статтю до редакції, де пише, приблизно, те ж, що і говорив тут. Ставлю на голосування. Хто за виключення Петраниченка — підніміть...

— Дозволь перед голосуванням слово, — сказав культпроп Нечіпай.

— Перед голосуванням? Ну, говори.

— Я думаю, що ти, Старий, дуже поспішаєш. Поперше, зараз головне не виключення з партії, а вказівки, що завтра треба робити. — Нечіпай відкашлявся.

— Подруге, не слід нам виключати Петраниченка, бо та-

кими працівниками, як Петраниченко, не можна розкидатися. І, нарешті, давай послухаємо, що скаже Обушний. Він же, мабуть, приїхав по вказівки.

Редактор газети, як тільки культпроп почав говорити, нервово надряпав записку і подав секретареві.

— Ти такий опортуніст, як і Петраниченко, і вам обом одна дорога. Довожу до відома бюро, що Нечіпай напосідав на редактора, щоб надрукувати статтю Петраниченка. Ставлю на голосування: „Хто за виключення з партії Петраниченка та Нечіпая.

Руки почали здійматися вгору.

— Одноголосно! — сказав Старий і дав Обушному слово після того, як Нечіпай вийшов.

— Мушу сказати по-більшовицькому щиро, що я теж спершу трохи розгубився від несподіванки, — казав Обушний. — Але я зрозумів, що треба діяти негайно і рішучо. Листов. Сталіна треба роз'яснити всім біднякам і середнякам і на його основі повести рішучу боротьбу з перекрученнями, а з тими, хто буде спекулювати на наших помилках, треба так робити, як з Петраниченком та Нечіпаям. Я повинен дістати вказівки на такі питання: чи й далі усуспільнювати худобу, бо ще ж не всі поприводили коні й корови (гусей і курей, правда, ми не усуспільнювали)? Що робити, коли селяни вимагатимуть корів і коней назад! У нас була директива, щоб почистити колектив, так чистити чи ні? Що робити, коли хто захоче вийти з колективу?

Він сів: — Оце і все.

— Це питання, що всіх цікавлять, — зауважив секретар Лисогірського райпаркому. — Я особисто думаю так, що усуспільнення треба припинити. Скотину віддати селянам. Насіння теж. Як хто захоче вийти, то нехай виходить, а чистити нічого, бо кому слід — той сам тепер, мабуть, вичиститься.

Проти цієї пропозиції виступив Сулима.

— Іншого способу провести сівбу, — сказав він, — немає, як тільки залишити робочу худобу усуспільненою. Насіння, по моєму, роздавати не можна. Це буде прямий зрив засівної кампанії. Виходів з колективів аж до кінця сівби теж не можна дозволяти. А чистку від куркульського елементу провести, бо він може зірвати засівну кампанію.

На тому й покінчили. В голові Обушного все стало ясно, коли він відновив у пам'яті все це незвичайне засідання і тепер він може скласти план колективного дня. Сьогодні почати готувати ґрунт для посіву ярої пшениці. Частину людей поставити на очистку сортового насіння.

Поринувши у пляни, замислений ввійшов Обушний у село. Та картина, що здалася йому звичайною, зблиська не віщувала нічого доброго. Напоївши корови й коні, колективці гнали їх не до колгоспівських стаєнь та короварень, а

до своїх. Отару гнав чабан; раптом повибігали жінки і почали залучати своїх овець додому.

Обушний зупинився. Він зрозумів, що боротьба за колгосп не закінчилася, а ще тільки починається і життя вносити корективи до тих вказівок, що він дістає.

Увійшов до колективного корівника, він був майже порожній. Лишилося декілька корів. Коло одної корови ходила стара бабуса з хворостиною. Бабуса не звикла, видно, до нових темпів і забарилася взяти свою корівчину. Нарід товпився на вулиці. Бабуса погнала хворостиною корову до криниці. Скрипнув журавель у старечих руках. Ледве витягнувши повне відро, бабуса дала корові пити. Корівка напилася, вишкірила зуби до сонця й пішла назад до колективного корівника. Бабуса побігла корові навперейми і погнала її додому. Здивована, певно, корова пройшла кілька кроків і повернула знову до колективного двору. Як не лащила її бабуса, як не вмовляла, корова перестала розуміти свою колишню господарку й побігла до корівника.

Обушний повеселішав. Дядьки почали чухати потилиці.

— Киньте, бабо, — сказав він. — Нічого не допоможе. Ваша корова дуже сознательна, вона бачить, що все ж тут у созі їй краще, ніж удома.

Він пішов, сам дав корові їсти, а потім вийшов на вулицю.

— Ну що ж, товариство, йдемо в поле? — звернувся він до гурту. Народ мовчав.

— Чого ж мовчите? Сіяти треба.

З гурту вийшов учорашній дядько з ціпком.

— Самі будемо сіяти. Випиши нас з колективу і віддай насіння.

— Ти сам сіятимеш? Ну, я б цього не сказав. Тебе обсіють ті, за кого ти агітуєш. А от що робитимуть інші — хто зна. Обушний помовчав. — А то що-ж, силою держати, звісно, не будемо. Хто не хоче бути в колективі, виписуйтеся хоч і сьогодні. Паршива вівця цілу отару може заразити.

Скликали правління. На засіданні ухвалили словістити через бригадирів, що всі, хто не хоче бути в колективі, можуть вийти, а хто лишається, щоб був готовий завтра до роботи в полі.

Цілий день без відпочинку працював Обушний. З колективу вийшло чимало колгоспників, всі вони подали заяви. Зразу було видно, що заяви складала одна людина. Усім вихідцям наказано дати повний розрахунок.

Наморившись, під вечір — він довго обмірковував з начальником тракторного парку, культорганізатором та головою побутової комісії плян завтрашнього дня. Додавши на останці наказ, як виходити в поле та коли привезти обід сівачам та яку культурну роботу провести в полі під час

обіду, Обушний заснув мало не раніш, ніж поклав голову на подушку. Цих двох днів він чимало пережив. Ці дні його навчили більше, ніж усе попереднє життя.

Сергієнко і Кучерявий роз'їхалися: перший до округи, другий по селах.

Всюди, де б не був Кучерявий, докінчуючи обслідування справи з соргозміною, він бачив запеклу класову боротьбу, що раз-у-раз набирала складніших форм. Село клекотіло, як у Жовтні сімнадцятого року. Відчувалася хода сільсько-господарської революції. Селянство в більшості сіл сіяло гуртом.

Колектив імені Сталіна перший вийшов сіяти. Товариш Обушний уміло керував роботою.

Палкі, безугавні промови тракторів агітували за колективізацію не згірш за найкращих промовців. Першого ж дня агітація тракторів дала несподівані для всіх, але завбачені Обушним, наслідки. Колектив сіяв організовано. Поки колектив сіяв, виходці чухали потилиці, вдивлялися в степ і прислухалися до галасу тракторного парку. Перед півднем у степ виїхав фургон з написом: „Колективна кухня“. Опівдні у степ виїхав другий фургон, вже з іншим написом: „Культбаза“. Ще дужче чухали потилиці виходці, вдивляючись у степ.

Бадьорі, обвітрені, не почувуючи втоми, з гармошкою поверталися колективці додому. Ярої пшениці 100 гектарів засіяли. На майдані закипів мітинг. Виходці з гризотою в серці розходилися по домівках. А на ранок зганяли знову худобу до колективу і не було виходців у колективі села Сталіна. Куркульський маневр не вдавсь. Село — колектив сіяло упоперек одвічних меж.

V. січ запорізька XX віку

Обслідування доходило кінця. Кучерявий мав право сказати, що доручення наркома виконано. Зовсім непридатний сортовий матеріал вилучено, придатний, але засмічений наказано пильно перечистити, протруїти, акти на винних передано до суду й можна сміливо давати звіт наркомові. Шкідництво? Підозра наркома? Але чи може він встановити межу між недбальством та шкідництвом? Недбальство то погана організація, насумлінне ставлення до роботи. Шкідництво — це свідомо дія на шкоду радянській республіці, злочин. Чи може він Кучерявий, з певністю сказати, що погане сортове насіння надсилали свідомо на шкоду республіки рад? А може це звичайний недогляд і недбальство? Певних даних, щоб довести шкідництво, у нього немає, бо щоб це ствердити, недосить Сергієнкових слів про те, що він погарячився, віддаючи акти до суду. Недосить також і того, що він випадково дізнався